

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Антонець М. Я.
Інститут педагогіки НАПН України

ОРГАНІЗАЦІЯ, ЗМІСТ, ФОРМИ І МЕТОДИ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ В ШКОЛАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1950-ті–80-ті РОКИ ХХ СТ.)

У статті розкриваються організаційні засади, зміст, форми і методи здійснення виробничого навчання в школах Української РСР 1950-х–80-х років ХХ ст. Зроблено висновок про актуальність досвіду здійснення виробничого навчання в школах Української РСР в означений період для сучасних умов трудового виховання учнівської молоді на етапі запровадження профільного навчання в старших класах загальноосвітньої школи.

Ключові слова: *виробниче навчання, організація, зміст, форми, методи, школи Української РСР, період 1950-х–80-х років ХХ ст.*

Сучасні умови розвитку системи освіти і педагогічної науки в Україні потребують критичного вивчення і творчого використання усього найціннішого з освітньо-виховного досвіду минулого. До дослідження різних аспектів заявленої в назві статті теми вже звертались ряд учених – А. В. Вихрущ, Н. А. Калініченко, Г. Є. Левченко, В. М. Мадзігон, Н. Г. Ничкало, В. О. Радкевич, Н. В. Слюсаренко, О. С. Соколовська, О. В. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко, Д. О. Тхоржевський та ін. Наша мета полягає в систематизації організаційних засад, змісту, форм і методів виробничого навчання в школах Української РСР у 50–80-ті роки ХХ ст. та показі їх актуальності для нинішніх і перспективних проблем трудового виховання учнівської молоді на етапі запровадження профільного навчання у старших класах загальноосвітньої школи.

У “Положенні про виробниче навчання учнів середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням Української РСР”, затвердженому Радою Міністрів УРСР 5 липня 1963 року, вказується, що воно здійснюється відповідно до Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР (1959 р.) і “основна його мета – поєднати навчання з продуктивною суспільно корисною працею і дати учням професійну підготовку для роботи в одній з галузей народного господарства чи культури” [3, с. 2].

У цьому документі встановлювалось, що виробниче навчання здійснюється в тісному зв'язку з загальною і політехнічною освітою і є органічно складовою всієї системи навчання й виховання учнів, забезпечує засвоєння учнями знань, умінь і навичок, необхідних учням для роботи за обраними ними професіями; поглиблення й закріплення знань з загальноосвітніх, загальнотехнічних та інших предметів; створює основу для дальшого підвищення кваліфікації і оволодіння досягненнями технічного прогресу. Також вказувалось, що заняття з виробничого навчання повинні бути всебічно використані для виховання в учнів любові до праці на загальну користь, на благо суспільства, що трудове навчання молоді проводиться на кращих зразках праці, на кращих прикладах ведення суспільного господарства.

Прийом учнів до IX класу для навчання за тією чи тією спеціальністю проводився за особистим бажанням випускників, незалежно від місця їхнього проживання.

Для виробничого навчання клас, за наявності в ньому 25 і більше учнів, ділився на дві групи. Однак, якщо в класі вивчалась одна спеціальність, то теоретичні заняття проводились з усіма учнями класу.

Положенням про виробниче навчання учнів середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням Української РСР визначалось, що воно проводиться протягом трьох років (IX–XI класи) і здійснюється, як правило, в **два етапи**:

Перший етап (IX–X) класи – початкове виробниче навчання в навчальних цехах, прольотах і на дільницях підприємств та інших організацій, у шкільних і міжшкільних навчально-виробничих майстернях, навчально-дослідних господарствах та в учнівських бригадах радгоспів і колгоспів.

Другий етап (XI класи) – завершення виробничого навчання з відповідних спеціальностей безпосередньо на підприємствах промисловості, транспорту і зв'язку, на будовах, у радгоспах і колгоспах, на підприємствах побутового обслуговування населення, в установах культури та інших організаціях.

І на першому, і другому етапах виробниче навчання учнів здійснюється у процесі їх активної і систематичної участі у продуктивній суспільно корисній праці.

На першому етапі виробниче навчання учнів проводиться в IX–X класах школи, як правило, навчальними групами постійного складу. У цей період навчання учні систематично, глибоко і свідомо оволодівають передбаченими в програмах основними професійними знаннями, навичками, необхідними для успішного виконання нескладних робіт з обраної спеціальності.

Режим праці учнів у процесі практичного виробничого навчання встановлювався школою за погодженням з адміністрацією і фабрично-заводським, місцевим комітетом профспілки підприємства (установи,

організації), а також з правлінням колгоспу, на базі яких здійснювалось виробниче навчання, з урахуванням особливостей виробництва і спеціальностей, що вивчаються учнями, чинного законодавства про працю молоді, санітарно-гігієнічних та інших місцевих умов.

Виробниче навчання на другому етапі має за мету закріпити і вдосконалити професійні знання, уміння й навички учнів; довести їх до рівня, що вимагається кваліфікаційною характеристикою із спеціальності; привчити учнів застосовувати набуті в школі знання на практиці; допомогти їм оволодіти передовою технікою і технологією виробництва, високопродуктивними методами праці [3, с. 3-4].

Зміст і характер виробничого навчання, співвідношення теорії і практики, чергування періодів навчання і праці залежало від профілю професійної підготовки учнів і від наявних місцевих умов. Навчально-матеріальною базою виробничого навчання були навчальні і виробничі цехи підприємств, навчально-дослідні господарства колгоспів і радгоспів, шкільні і міжшкільні навчально-виробничі майстерні, дослідницькі лабораторії, медичні, торговельні та інші установи.

Професійна підготовка учнів середніх загальноосвітніх шкіл за масовими і провідними професіями проводилась за програмами, затвердженими Міністерством освіти Української РСР. В окремих випадках відділи народної освіти за поданням шкіл могли вносити необхідні зміни до типових програм з масових і провідних професій, виходячи з наявних місцевих умов. Однак ці зміни не мали скорочувати загальний обсяг професійної підготовки з відповідної спеціальності.

З немасових професій і спеціальностей підготовка учнів проводилась за програмами, що розроблялись школами разом з підприємствами (установами, організаціями) на основі типових програм і погоджувались з Міністерством освіти Української РСР та відомствами.

На запити з місць в інструкції програмно-методичного управління Міністерства освіти УРСР "Про порядок здійснення в 1965/66 навчальному році політехнічного трудового і виробничого навчання в IX–XI класах середніх загальноосвітніх шкіл" (1965 р.) роз'яснювалось:

У XI класі виробниче навчання проводиться за програмами видання 1963 і 1964 рр. По закінченні навчання учні, як і раніше, складатимуть кваліфікаційні іспити на виробничий розряд.

У X класі навчання здійснюється за навчальним планом на 1965/66 навчальний рік (3 години на тиждень) за програмами з виробничого навчання видання 1965 року. Використовуються програми з тих спеціальностей, вивчення яких було розпочато в IX класі. В X класі іспити проводяться не будуть.

У IX класі на політехнічне трудове навчання відведено 3 години на тиждень. Заняття проводяться за програмами з виробничого навчання видання 1965 року. Використовувати слід програми з тих спеціальностей, які

вивчаються в X класах даної школи. Однак запроваджувати навчання в одному класі за двома різними програмами не рекомендується. При проведенні занять основну увагу слід приділяти вивченню основ виробництва та забезпеченню політехнічної спрямованості в навчанні й тісного взаємозв'язку з вивченням основ наук.

У IX і X класах співвідношення теоретичного і практичного навчання 1 до 2 [6, с. 2].

У 1965 році було видано 44 назви програм з виробничого навчання з розрахунку на 4 тижневі години (проти 3 годин за навчальним планом). Школам рекомендувалось скоректувати розподіл навчального часу в програмах між окремими темами. При цьому необхідно було зняти з вивчення окремі питання, спрямовані на вузьку спеціалізацію. Програми з виробничого навчання стосувались, зокрема, таких спеціальностей, як: обробка металів на верстатах, електромонтажна справа, обробка деревини на верстатах, будівельно-опоряджувальна справа, будівельна справа, прядильне виробництво, основи цукрового виробництва, основи трикотажного виробництва, столяр-тесляр, механізатор-плодоовочівник, механізатор рільництва, механізатор виноградарства, механізатор-тваринник, механізатор лісівництва, комбайнова справа, птахівник-інкубаторник; продавці продовольчих, промислових товарів; продавці магазинів сільської місцевості, вихователь дитячого садка, основи технології швейного виробництва та ін. [6, с. 2-3].

Заняття із спеціальних і загальнотехнічних предметів проводились в навчальних кабінетах, лабораторіях і спеціальних класах шкіл або в технічних і навчальних кабінетах підприємств, будов та інших організацій і установ.

Заняття з цих предметів здійснювали відповідно підготовлені вчителі школи або спеціалісти, що виділяються підприємствами, будовами, колгоспами і радгоспами та іншими організаціями і установами [3, с. 3-4].

Черговість теоретичних і практичних занять встановлювався школою за погодженням з підприємством (установою, організацією) залежно від профілю спеціальної підготовки учнів, навчального плану і програм з урахуванням місцевих умов.

Після закінчення початкового виробничого навчання в навчальних цехах, прольотах і на дільницях підприємств, у шкільних і міжшкільних навчально-виробничих майстернях, навчально-дослідних господарствах, учнівських виробничих бригадах колгоспів і радгоспів учні виконують перевірки роботи в межах вимог програм з обраної спеціальності.

Виробничим навчанням учнів у шкільних і міжшкільних навчально-виробничих майстернях керували викладачі основ виробництва, а на підприємствах, будовах, у сільськогосподарських, транспортних та інших організаціях і установах – виділені ними спеціалісти з числа інженерно-технічних та інших працівників або висококваліфікованих робітників.

Кожна середня загальноосвітня школа, як правило, спеціалізувалась з підготовки не більше як з двох спеціальностей. У визначення професій (спеціальностей) для кожної окремої школи враховувались наявна матеріальна база, можливості трудовлаштування її випускників за набутою професією, особливості жіночої праці.

Професійна підготовка учнів у середній школі здійснювалась шляхом вивчення загальнотехнічних, спеціальних предметів і практичного виробничого навчання за спеціальністю, яке проводилось у процесі посиленої суспільно корисної продуктивної праці школярів. Її види визначались відповідно до програми з виробничого навчання адміністрацією школи і підприємства (організації, установи) за погодженням з фабрично-заводським, місцевим комітетом профспілки.

У “Положенні про шкільні і міжшкільні навчально-виробничі майстерні для виробничого навчання і продуктивної праці учнів середніх шкіл України” (затверджене Міністерством освіти Української РСР і погоджене з Українською радою народного господарства (1961 р.), вказується, що вони створюються для початкової професійної підготовки учнів тих середніх шкіл, в яких виробниче навчання не могло бути організованим на базі підприємств, будов, радгоспів, колгоспів і установ. Шкільні майстерні підпорядковувались школі, а міжшкільні – районному (міському) відділу народної освіти

Організація виробничого навчання на базі шкільних і міжшкільних майстерень повинна була сприяти: 1) підвищенню якості знань і рівня загальноосвітньої та політехнічної підготовки учнів, поліпшенню ідейно-політичного, трудового, морального естетичного і фізичного виховання, здійсненню тісного зв'язку вивчення основ наук з життям, з практикою комуністичного будівництва; 2) забезпеченню професійної підготовки учнів середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням для роботи в різних галузях промисловості; 3) розвитку технічного мислення, раціоналізаторських і конструкторських здібностей учнів; 4) широкому залученню учнів до суспільно корисної продуктивної праці, вихованню в них комуністичного ставлення до праці і суспільної власності, інтересу і любові до виробництва, посиленої участі школярів у виробництві матеріальних цінностей; створенню сприятливих умов для правильного поєднання праці з відпочинком учнів [4, с. 13].

При майстернях створювались навчальні класи-кабінети для теоретичних занять зі спеціальності, які забезпечувалися відповідним обладнанням, наочними посібниками, зразками виробів і нововго обладнання, різним устаткуванням, що використовується на виробництві, а також науково-технічною і науково-популярною літературою.

Для ознайомлення учнів з трудовими процесами і змістом праці робітників на підприємстві, здійснення профорієнтації школярів з метою підготовки їх до свідомого вибору професії, навчання їх початкових навичок

праці з обраної професії в Україні було створено міжшкільні навчально-виробничі комбінати трудового навчання і професійної орієнтації учнів [5].

Для визначення змісту і методів виробничого навчання в середній школі широко використовувався досвід радянських професійно-технічних училищ, а також досвід підготовки нових робітників безпосередньо на виробництві [див.: 2; 7].

Як організаційні форми використовувались групове виробниче навчання, бригадне виробниче навчання та індивідуально-бригадне виробниче навчання, зокрема учнівські виробничі бригади в сільському господарстві і промисловості.

Групове виробниче навчання було однією з форм організації практичного навчання професії. Головною відмінною її ознакою було: наявність вчителя, інструктора (майстра, який навчав), зайнятого лише навчанням, і групи учнів, що складали організований навчальний колектив (клас чи його частина, потік) і тих, хто навчається за однією програмою. Групове виробниче навчання проводилось, як правило, в навчальних, на навчальних ділянках, в навчально-виробничих майстернях і лабораторіях. Використовувались переважно такі навчальні заклади: професійно-технічні училища, середні школи та ін.

Потрібно зазначити, що в середині 50-х років ХХ ст. в організації трудового виховання в Україні відродилась діяльність учнівських виробничих бригад, відомих ще у практиці радянської школи 20–30-х років. У ряді місць почали діяти навчально-дослідні господарства як ефективна форма поєднання навчання з виробничою працею. Перша учнівська виробнича бригада в Україні була створена у Богданівській середній школі ім. В. І. Леніна Знам'янського району Кіровоградської області (директор І. Г. Ткаченко). А до 1958 р. в республіці вже працювали 4340 виробничих і 3535 будівельних бригад, які охоплювали понад 300 тисяч учнів старших класів.

З 1-го вересня 1956 р. в Україні були відкриті 50 навчально-виховних закладів нового типу – школи-інтернати, в яких виробниче навчання здійснювалось найбільш ефективно, оскільки у них були створені найсприятливіші умови для підготовки учнів до практичної роботи в різних галузях народного господарства. Варто зазначити, що кількість шкіл-інтернатів в Україні з роками збільшувалась. Так, учнівська виробнича бригада Вербської школи-інтернату Ровенської області (директор Герой Соціалістичної Праці Г. Д. Нестеренко) в 1962 році виростила і передала місцевому колгоспові 2638 центнерів кукурудзи в качанах. Це означало, що з кожного гектара шкільної плантації зібрано 131 центнер, або по 105,5 центнерів сухого зерна. Наступного року бригада зобов'язалася дати ще вищий урожай – по 120 центнерів зерна кукурудзи з кожного з 30 гектарів землі. Тому у постанові колегії Міністерства освіти Української РСР “З приводу листа товариша М. С. Хрущова учням Вербської школи-інтернату Ровенської області” від 3 грудня 1962 р. вказувалось про необхідність

покращувати виробниче навчання в республіці. З цією метою рекомендувалось протягом грудня 1962 р. і 1-го кварталу 1963 р. організувати глибоке вивчення та узагальнення передового досвіду здійснення виробничого навчання, зокрема з сільськогосподарського профілю, і забезпечити впровадження його у практику роботи всіх шкіл республіки [1, с. 2-3].

Підприємства, проводячи підготовку і підвищення кваліфікації робітників, застосовували головним чином індивідуально-бригадну форму організації виробничого навчання. За наявності навчального цеху чи дільниці також застосовувалось і групове виробниче навчання.

Чисельність групи становила 12-18 учнів. Групове виробниче навчання порівняно з індивідуально-бригадним навчанням мало низку переваг, а саме: легше було забезпечити необхідну послідовність у вивченні теми, створенні більш сприятливих умов для зв'язку теоретичного і практичного навчання, полегшувався контроль за роботою учнів.

У середній школі групове виробниче навчання в навчальних підрозділах застосовувалось на першому етапі навчання. Завершення професійної підготовки мало відбуватись у виробничих цехах. Тут могло використовуватись поєднання групового виробничого навчання з індивідуально-бригадним. Учні розподілялися за робочими місцями або дільницями. Вони навчалися і працювали за безпосереднього керівництва виробничого персоналу. Однак загальне керівництво групою чи декількома групами здійснював учитель, який, допомагаючи виробничому персоналу, частково безпосередньо виконував також і функції того, хто навчає.

Методами виробничого навчання виступали: усний виклад, демонстрація, практичний показ трудових прийомів і процесів, робота з технічною літературою, вправи, лабораторно-практичні заняття, виконання практичних завдань, робота учнів на штатних робочих місцях. Важливе значення мала така форма керівництва учнями, як інструктування, поєднання методів і прийомів навчання.

Так, під час інструктажу практичного виробничого навчання використовувались: пояснення, бесіда, показ прийомів роботи, демонстрація предметів праці (заготовок, напівфабрикатів, сировини), кращих зразків продуктів праці (готових виробів, деталей), наочних посібників (плакатів, макетів, моделей).

За групового виробничого навчання проводився вступний, поточний і заключний інструктаж.

Тривалість вступного інструктажу залежала від характеру роботи, що передувала, її місця у програмі і в цій темі, умов для проведення інструктажу і займала від 10-15 до 20-30 хвилин. Вступний інструктаж проводився безпосередньо перед початком роботи (вправ).

Поточний інструктаж проводився у процесі виконання учнями роботи (вправ) і, як правило, був індивідуальним. Він вважався основним як під час

групового, так і індивідуально-бригадного навчання, і проводився на розсуд інструктора або на прохання учня.

Заключний інструктаж частіше всього проводився у формі бесіди. В його ході аналізували недоліки, що мали місце у процесі роботи в цілому і в окремих учнів. Учитель, інструктор ставив запитання, а також відповідав на запитання учнів, відзначав їхні успіхи і досягнення. Така бесіда допомагала учням критично, об'єктивно оцінити результати роботи своєї і своїх товаришів. Під час заключного інструктажу могли також задаватись завдання і вказівки з підготовки до наступного заняття з виробничого навчання [9, с. 252].

Отже, організаційні засади, зміст, форми і методи виробничого навчання сприяли поєднанню шкільного навчання з продуктивною суспільно корисною працею і наданню учням професійної підготовки для роботи в одній з галузей народного господарства чи культури.

Подальшого дослідження і висвітлення заслуговують диференціація виробничого навчання старшокласників за професіями і спеціальностями в означений у назві статті період.

Використана література:

1. З приводу листа товариша М. С. Хрушова учням Вербської школи-інтернату Ровенської області" від 3 грудня 1962 р // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1963. – № 1. – С. 2-3.
2. *Ничкало Н. Г.* Педагогічна книга майстра виробничого навчання: навч.-метод. посібник / Н. Г. Ничкало, В. О. Зайчук, М. Н. Розенберг та ін. / за ред. Н. Г. Ничкало. – 2-ге вид., доповн. – К.: Вища школа, 1994. – 384 с.
3. Положення про виробниче навчання учнів середніх загальноосвітніх трудових політехнічних з виробничим навчанням Української РСР [1963 р.] // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – К.: Радянська школа, 1963. – № 4. – С. 2-23.
4. Положення про шкільні і міжшкільні навчально-виробничі майстерні для виробничого навчання і продуктивної праці учнів середніх шкіл УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – К.: Радянська школа, 1963. – № 2. – С. 13-16.
5. Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і професійної орієнтації учнів: наказ міністра освіти СРСР від 30.09.1974 р. // Основні документи про школу / упоряд. Є. С. Березняк. – К.: Радянська школа, 1982. – С. 333-334.
6. Про порядок здійснення в 1965/66 навчальному році політехнічного трудового і виробничого навчання в IX–XI класах середніх загальноосвітніх шкіл // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1965. – № 20. – С. 2-3
7. *Радкевич В. О.* Виробниче навчання / В. А. Радкевич // Енциклопедія освіти / Акад. пед наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 85-85.
8. Типове положення про міжшкільні навчально-виробничі комбінати трудового навчання і професійної орієнтації учнів // Основні документи про школу / упоряд. Є. С. Березняк. – К.: Радянська школа, 1982. – С. 334-339.
9. *Шапоринский С. А.* Инструктаж при практическом производственном обучении / С. А. Шапоринский // Педагогическая энциклопедия. – Т. 2. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – С. 252-254.

АНТОНЕЦ М. Я. *Организация, содержание, формы и методы производственного обучения в школах Украинской ССР (1950-е–80-е годы XX ст.).*

В статье раскрываются организационные начала, содержание, формы и методы производственного обучения в школах Украинской ССР 1950-х–80-х годов XX ст. Сделан вывод об актуальности опыта осуществления производственного обучения в школах Украинской ССР в обозначенный период для современных условий трудового воспитания ученической молодежи на этапе введения профильного обучения в старших классах общеобразовательной школы.

Ключевые слова: производственное обучение, содержание, формы, методы, школы Украинской ССР, период 1950-х–80-х годов XX ст.

ANTONETS M. Organization, forms and methods of production training, in schools of Ukrainian SSR (1950-80th of the XX century).

In the article describes organizational principles, content, forms and methods of realization of production training, open up in schools of Ukrainian SSR of 1950th 80th – of the XX century. A conclusion is done about actuality of experience of realization of production studies in schools of Ukrainian SSR in a noted period for the modern terms of labour education of student's young people on the stage of introduction specialized education in upper secondary school.

Keywords: production studies, organization, content, forms, methods, schools of Ukrainian SSR, period of 1950th 80th – of the XX century.

**Біла Н. М., Дмитроца О. С.
Львівський національний аграрний університет**

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ГАЛИЧИНИ СЕРЕД СЕЛЯНСТВА В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюються основні напрями діяльності Русько-Української радикальної партії, Української національно-демократичної партії та Української соціал-демократичної партії у Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ століття). На думку автора, цей досвід може допомогти сучасним об'єднанням України діяти більш ефективно.

Ключові слова: українські політичні партії, селянство, агітаційно-організаційна робота, культурно-освітня діяльність, парламентаризм.

В сучасних умовах становлення громадянського суспільства в Україні важливо звернутися до власного історичного досвіду, використати випробувані часом форми і методи діяльності політичних партій, аби уникнути типових помилок. В цьому зв'язку інтерес представляє діяльність українських політичних партій серед селянства Галичини в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Помітне місце серед наукових праць сучасного етапу вивчення соціально-економічної і політичної історії Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. та об'єктивної оцінки ролі українських політичних партій у суспільно-політичному житті краю, формуванні їх ідеологічних засад, розробці основ аграрно-селянської політики, проведенні політичних акцій з залученням селян посідають, зокрема, роботи К. Кондратюка [5], М. Кугутяка [7], О. Красівського [6], О. Сухого [11], О. Жерноклеєва [2]. Але це лише розрізнені дослідження окремих аспектів діяльності українських галицьких партій.

Отже, **мета статті** – комплексно проаналізувати основні напрями діяльності українських політичних партій серед селянства Галичини в